

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

УДК 502.1 (447)

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА У ЗБЕРЕЖЕННІ СТЕПОВОГО БІОРИЗНОМАНІТТЯ ТА ТРАДИЦІЙ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Глущенко Л.А., кандидатка біологічних наук
Дослідна станція лікарських рослин Інституту
агроекології і природокористування НААН

Куценко Н.І., кандидатка с.-г. наук
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Полтава

Степ – це унікальна природно-географічна зона України, як з огляду на стан біорізноманіття, так і щодо традицій невиснажливого природокористування. Тому важливим є завдання збереження, підтримки і розвитку традицій природокористування в умовах Степу на основі екологічної освіти та виховання молоді [1].

Степи були основним еколого-етнічним середовищем для формування і становлення українського етносу з часів появи тваринництва і землеробства. На степових просторах відбувалися розвиток культури, побуту і світогляду наших предків, які населяли ці території, обожнювали природу степу, оспівували її у піснях, думах та легендах. Саме завдяки степовій рослинності сформувалися чорноземи – один з найбагатших типів наявних у природі ґрунтів, основа традиційного господарювання. Провідними традиціями користування рослинністю в степовій і лісостеповій зонах були і залишаються, випасання, викошування та збір господарсько-цінних рослин, зокрема лікарських та харчових.

У своїй роботі ми провели аналіз ролі наукових досліджень і освітніх заходів у збереженні біорізноманіття та відродженні основ традиційного природокористування в українському Степу.

Останніми роками набуло поширення систематичне спалювання степової рослинності у весняний, пізньо-осінній і осінній періоди. А з зростанням частоти посушливих і безсніжних зим, степові пожежі стають дедалі частішими і у зимовий період, чого раніше не відмічалось. На підставі численних спостережень дехто з дослідників вважає, що випалювання не викликає істотних змін у складі степової рослинності за рахунок ґрунтового банку насіння [2, 3].

Проте наші спостереження вказують, що вихідними умовами для розвитку фітомаси після пожежі є численні чинники – пора року, ступінь вигорання рослинності і поверхні ґрунтів, температура на поверхні ґрунту під час пожежі, тривалість пожежі, рівномірність горіння по площі та глибина проникнення летальних температур, умови місцезростання та стан рослинних угруповань до пожежі, тощо.

Стосовно насіннєвого поновлення рослин, то в постпірогенний період утворюється низка чинників, які дійсно сприяють цьому процесу. До них належать, насамперед, знищення вогнем сухої надземної маса попередніх років (вальожу), що надає змогу насінню переміщуватися ближче до поверхні ґрунту та проростати. Також підвищується амплітуда температур, освітленість, вологість, збільшується концентрація кисню на поверхні субстрату, що сприяє цьому процесу. Ґрунт після пожежі збагачується елементами мінерального живлення, зникає коренева конкуренція рослин та здебільшого усувається дія фітотоксикантів.

Не зважаючи на перелічені переваги за здатністю протистояти пожежі, рослини можна об'єднати у три різні групи:

До першої групи варто віднести види, стійкі до пірогенного впливу, які при інтенсивних пожежах здатні зберігатися більш як на 50 %. Навіть коли вальож вигорає на 80-90 %. До таких видів належать облігатно коренепаросткові рослини, у яких бруньки поновлення розміщуються в мінеральних горизонтах ґрунтів на глибинах 2 см і більше.

До другої – види, котрі пригнічуються пожежею лише на певний час і збереження яких залежати від ступеня згорання вальожу. Інтенсивність пожежі впливає на рясність цих видів, кількість їх зменшується, але за рахунок насіннєвого та вегетативного розмноження, ці рослини можуть швидко відновитися. Це зазвичай рослини у яких бруньки поновлення розміщені у верхньому сантиметровому шарі мінерального горизонту ґрунту або у нижньому шарі вальожу, де проходять процесу розкладу і який часто не вигорає повністю.

Третя група об'єднує види, які є нестійкими до пірогенного впливу і мають органи вегетативного розмноження на поверхні ґрунту або у шарі вальожу. Рясність їх після проходження інтенсивних пожеж може скоротитися на порядок. Може відбутися повна елімінація виду або ж популяція повертатиметься до вихідного стану вкрай повільно.

У перші два роки заростання свіжих згарищ має місце вибірковий тип насіннєвого відновлення рослин. Після цього періоду спостерігається різке падіння інтенсивності насіннєвого відновлення. У фітоценозах пізніших стадій сукцесій оцінка кількості сходів демонструє різке зниження насіннєвого поновлення у фітоценозах. З процесами дисемінації зв'язане активне заселення згарищ видами, котрі не властиві корінним степовим угрупованням рослин, переважно агресивними адвентивними видами.

На жаль невиснажливі методи ведення індивідуального сільського господарства, які виключали випали степової рослинності і базувалися на традиціях екологічно-орієнтованого природокористування за радянських часів були майже остаточно втрачені. Разом з ними майже зникли такі галузі тваринництва, як конярство, значно скоротилося м'ясне скотарство та вівчарство. Однак, із зникненням колгоспів відмічається тенденція до зростання у бджільництві як у індивідуально-селянському, так і у фермерському секторі. На думку фахівців, зростання кількості бджолосімей породжує значну конкуренцію видам диких бджіл і джмелів, зокрема видам занесеним до охоронних списків. Такі комахи трофічно пов'язані із раритетними видами степових рослин, і є їх активними запилювачами, що в кінцевому підсумку впливає на чисельність рідкісних і зникаючих видів рослин степових угруповань.

Традиційне природокористування у межах степових екосистем слід розглядати у контексті часу, характеру місцевості, антропогенного навантаження, віддаленості від індустриальних центрів та з огляду на звичаї і реліктову пам'ять місцевого населення та структуру його популяцій.

Український степ характеризується майже цілковитою відсутністю аборигенного населення. Заселення цієї території, на відміну від інших, відбувалося хвилеподібно представниками різних країн і регіонів України. З того часу змінилося не одне покоління і певною мірою збереглися лише такі елементи традиційного природокористування, як випас, сінокосіння та збір лікарських та харчових рослин, зокрема таких, як дикий часник та цибуля.

Зрозуміло, що не всі види рослин, які занесені до міжнародних, національних і регіональних «червоних» списків, зростають в межах природно-заповідних об'єктів, де вони мають відповідну охорону. Значна кількість оселищ цінних видів знаходяться поза межами заповідних територій.

То ж саме через знайомство з біорізноманіттям степових екосистем, екологічну освіту та виховання місцевої молоді відроджуються і формуються традиції природокористування даного регіону.

Отже, в сучасному природокористуванні, що зорієнтоване на збереження біорізноманіття у степовій зоні, особливо у місцях компактного розташування оселищ

рідкісних і зникаючих степових видів важливо донести місцевим громадам інформацію про шкоду степових пожеж, зберегти і використовувати такі види природокористування, як сінокосіння і випас, збір надземних частин лікарських і харчових видів рослин. Відродити таку галузь як конярство, що природно пов'язана із степом.

Традиційне природокористування тісно пов'язане із збереженням і відтворенням біо- і ландшафтного різноманіття та цілком залежить від обізнаності місцевих громад і активності природоохоронних і екологічних громадських організацій на місцях, де провідна роль належить молоді.

Тому, серед основних завдань закладів освіти та природоохоронних і наукових організацій є застосування регіонального підходу до поширення традиційного природокористування на засадах збереження і заохочення поширення знань, що пов'язані з біорізноманіттям, а також впроваджувати спеціальні еколого-просвітницькі програми зорієнтовані на традиційні галузі природокористування для зони Степу та збереження степової рослинності. На різних рівнях необхідно сприяти ініціативам та підтримувати місцеві громади щодо екологічної освіти та традиційних форм господарювання.

Список використаних джерел:

1. Гардашук Т., і інші. Збереження біорізноманіття: традиції та сучасність. Товариство «Зелена Україна». К.: Хімджест, 2003. 120 с.
2. Зібцев С.В., Сошенський О.М., Миронюк В.В., Гуменюк В.В. Ландшафтні пожежі в Україні: поточна ситуація та аналіз чинної системи охорони природних територій від пожеж // *Ukrainian journal of forest and wood science*. 2020. Vol. 11, №2. р. 15-31.
3. Василюк О. В. Про необхідність охорони природних пасовищ у степовій зоні / Проблеми і перспективи розвитку сучасної аграрної науки: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Миколаїв: Миколаївська ДСДС ІЗЗ, 2014. 5 с.

УДК: 502/504(251.1:477

ЗАГРОЗИ ВТРАТИ АСКАНІСЬКО-НОВОЮ БІОСФЕРНИХ ФУНКЦІЙ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ РОСІЄЮ

Гавриленко В.С., кандидат біологічних наук
Біосферний заповідник «Асканія-Нова»
імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН, Херсонська обл.

Серед значимих об'єктів природно-заповідного фонду південного степового регіону України Біосферний заповідник «Асканія-Нова» займає особливе місце історією свого створення, масштабами природних і штучно створених заповідних екосистем, успіхами в збереженні біологічного різноманіття на регіональному, національному і міжнародному рівнях, поступальним розвитком еколого-просвітницької діяльності, впливом на економіку регіону і України.

Історично склалося, що з 1898 року в Асканії-Новій існував створений Ф.Е. Фальц-Фейном прототип сучасного біосферного заповідника, який мав природне ядро (в сучасному розумінні – заповідна зона – нинішня ділянка «Стара») площею біля 600 га, навколо якої було встановлено зонування у вигляді пасовищ для овець, коней, корів, верблюдів (15 тисяч га), сіножатей (15 тисяч га), орних земель, що займали біля 6 % від площі всіх землеволодінь, які розміщувалися периметром, а також населені пункти (Zalesskyi, 1915). На той час у структурі приватного аграрного господарства вже існували